

Tibor Mészáros

Odyseja XX wieku Sándor Márai

– życie i dzieło

Przełożyła
Irena Makarewicz

CZY
TEL
NIK

Tibor Mészáros

Odyseja XX wieku
Sándor Márai

– życie i dzieło

Przełożyła
Irena Makarewicz

CZYTELNIK

Tytuł oryginału węgierskiego
XX. századi Odüsszeia: Márai Sándor
(Pályakép és adattár az író életéhez és műveihez)

© Copyright by Tibor Mészáros, 2023

Projekt okładki i strony tytułowej Agnieszka Cieślikowska

Zdjęcie na okładce: Sándor Márai w wieku trzydziestu lat; © Judit Jáky

Redaktor prowadzący
Anna Rucińska

Redaktor
Agnieszka Fedorowicz

Korektor
Bianka Dziadkiewicz

Redaktor techniczny
Bożena Ławnicka

Jelen mű kiadásá a Petőfi Kulturális Ügynökség magyar irodalmat népszerűsítő célkitűzése szerinti együttműködés keretén belül valósult meg.

Książkę opublikowano w ramach współpracy z Agencją Kultury Petőfi, której zadaniem jest promocja literatury węgierskiej.

© Copyright for the Polish translation by Irena Makarewicz, 2023

© Copyright for the Polish edition by Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 2023

Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”
ul. Wiejska 12a, 00-490 Warszawa
Warszawa 2023. Wydanie I
Skład: pagegraph.pl
Druk i oprawa: OZGraf

ISBN 978-83-07-03532-1

*Mojej żonie Erice, moim trzem synom, przyjaciołom oraz czytelnikom
i badaczom, którzy interesują się Sándorem Máraim i dla których
jednakową wagę ma zarówno dzieło, jak i jego twórca*

1. Sándor Márai (Budapeszt, 18 kwietnia 1941)

WSTĘP

Znany i nieznany Sándor Márai

W imię zasług zaklinam, powiedz wszystko wiernie.

Homer, *Odyseja* (*Pieśń IV*, w. 329)¹

Na poprzedniej stronie widoczna jest chyba najbardziej znana fotografia Sándora Máraiego – wizerunek rozpoznawany we wszystkich zakątkach świata. Dużo już wiemy o tym węgierskim pisarzu, wybitnym twórcy węgierskiej i europejskiej literatury XX wieku, ale czy rzeczywiście go znamy? Czy wystarczy, że przeczytamy kilka jego książek i omawiających je recenzji, abyśmy mogli oznajmić, że go poznaliśmy? Również w odniesieniu do zdjęć widocznych na okładce oraz na poprzedniej stronie można postawić podobne pytanie: czy naprawdę wiemy, kim był Sándor Márai? Do – tak upragnionego – pełnego wizerunku twórcy niewiele nas przybliży panujący dziś trend, który nakazuje skupiać się tylko na tekście. Dużo przydatniejszy w dążeniu do tego celu jest portret wyłaniający się z jedności drogi artystycznej i biografii, dlatego niniejszy tom próbuje tak właśnie zaprezentować pisarza: za pomocą życia i dzieła, faktów i anegdot.

Jaki jest ten Sándor Márai, którego znamy? Był świadkiem i kronikarzem XX wieku, ale uważał siebie za dziecko poprzedniego stulecia. Jego poglądy na temat wartości, ideał mieszczanina, podejmowane tematy, przekonania jako pisarza silnie wiązały go z wrzącym od rewolucji wiekiem XIX. Pokolenie swego ojca uważał za „liberalno-konserwatywne”, co Gabriel García Márquez ujął tak: „Aczkolwiek zawsze uważano go za liberała, bo zwykł w wyborach głosować na kandydatów tej partii, czuł się nim bardziej dla podtrzymania tradycji

¹ Homer, *Odyseja*, tłum. Lucjan Siemiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa – Wrocław – Kraków 2003. Wszystkie cytaty z *Odysei* w książce pochodzą z tego wydania (przyp. tłum.). Pozostałe przypisy, jeśli nie zaznaczono inaczej, pochodzą od autora.

niż z przekonania, będąc jednocześnie ostatnim zapewne przedstawicielem wielkich rodów, który przykłękał na ulicy z chwilą przejazdu arcybiskupiej karety”². Podstawowym materiałem dla jego utworów stał się wiek XX, w którym zachwiały się wszelkie wcześniejsze systemy wartości (religijne, etyczne, kulturalne) i w którym człowiek uczynił najpewniejszym punktem to, co najbardziej niepewne – samego siebie, pozbawionego podpory wynikającej z zakorzenienia.

Inna ważna cecha Máraiego wiąże się z jego stosunkiem do przeszłości i teraźniejszości:

Czas mojej młodości i mojego wieku męskiego przenikały dwa podstawowe uczucia. Pierwsze z nich, uczucie, że „coś jest nie w porządku”, było spuścizną z dzieciństwa i z okresu pokoju. Tę spuściznę targałem ze sobą na wędrówki po Europie, a nie spotkałem takiego zjawiska ani symptomu, które by ów niepokój usunęły. Drugie, bardziej zatrważające uczucie nauczyło mnie, że „coś się dzieje” ze mną i ze światem: wyzwoliły się siły, nad którymi nie panują już przywódcy³.

Człowiek tej epoki żył w ciągłym kryzysie, z czego wynikało doświadczanie przejściowości oraz niepewności egzystencjalnej, jak również powątpiewanie, czy świat może jeszcze kiedyś być taki jak przedtem. Także z tej przyczyny zasadniczą postawą artystyczną stało się w przypadku Máraiego pamiętanie, którego jednym z głównych mitów jest złoty wiek. Z punktami węzłowymi w życiu pisarza wiązało się też wiele zwrotów zewnętrznych, historycznych: gdy miał czternaście lat, wybuchła I wojna światowa; kiedy osiągnął wiek chrystusowy, zmarła najbliższa mu osoba, jego ojciec, a on sam napisał swoje główne dzieło; nim ukończył lat czterdzieści, co oznacza półmetek życia, wybuchła II wojna światowa; jako pięćdziesięciolatek był już emigrantem i w tym tak czy owak kryzysowym wieku, równym połowie stulecia, musiał nie tylko zmagać się z poczuciem wyobcowania, lecz także poszukiwać własnego miejsca w świecie. To dlatego ważną rolę odgrywa w jego twórczości kryzys, niezależnie od tego, czy mowa o kryzysie w związku dwojga ludzi, czy o kryzysie dotyczącym społeczeństwa bądź świata. A jako że łączy się to z analizą osobowości, ważna jest dla Máraiego tajemnica obecna w życiu każdego człowieka, obok zaś słabych, bezradnych postaci pojawia

² Gabriel García Márquez, *Miłość w czasach zarazy*, tłum. Carlos Marrodán Casas, TTM, Warszawa 2007, s. 60–61 (przyp. tłum.).

³ *Kassai őrvjrat* [Patrol w Kassy], Révai, Budapest 1941, s. 67. Autorem tekstów źródłowych, jeśli nie zaznaczono inaczej, jest Sándor Márai.

się prawdziwa osobowość bądź możliwość, by się osobowością stać. Wszystko to autor doprowadza do równowagi poprzez wzbudzanie nostalgii, niekiedy na niekorzyść przemyśleń filozoficznych.

Máraiego cechowało również ściślejsze przywiązanie do kilku filozofów. Przy dekadencjach prorokach XX wieku niejaką nadzieję często oznaczała dla niego myśl kartezjańska: zwalczanie kryzysu za pomocą rozumu, sięgającego korzeniami do renesansowego ideału człowieka oraz tworzenia wartości na podstawie tradycji kultury europejskiej. Nieprzerwanie zajmowały go świat, Europa i Węgry, historia, a w niej człowiek, przede wszystkim zaś los osobowości autonomicznej, jako że artysta, pisarz jest depozytariuszem prawdy, a to stanowi jeden z filarów jego poczucia odpowiedzialności. Z powodu tej właśnie roli „domowymi filozofami” Máraiego stali się Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche, José Ortega y Gasset i Oswald Spengler. Najmocniej przykuwała jego uwagę kultura chylącego się ku upadkowi Zachodu oraz kwestia jednostki przemienionej w człowieka masowego. Jednocześnie poszukiwał wyjścia z tej zasadzki oraz możliwości ucieczki, uratowania się. Duży wpływ miała na niego myśl Schopenhauera sformułowana w dziele zatytułowanym *Świat jako wola i przedstawienie*, według której wobec nędzy życia jedyne pocieszenie przynosi sztuka. Ze szczególnym upodobaniem sięgał też Márai do swoich „stoickich muz”, Marka Aureliusza, Michela de Montaigne’a, Blaise’a Pascala. Chrześcijańską tradycję uznawał za własną przede wszystkim w rozumieniu intelektualno-kulturalnym, z bycia katolikiem nie wynikała u niego akceptacja dogmatów wiary ani konieczność praktykowania religii. Chociaż w trakcie emigracji jego codzienną lekturą pozostawała Biblia, uważał ją raczej za przewodnik po ludzkim życiu aniżeli za objawienie.

Pod względem konstrukcji psychicznej Márai był duszą zwracającą się do własnego wnętrza, samotną i zranioną, z czego wynikały jego samotniczość oraz uczuciowe przywiązanie do śmierci, która jest tematem silnie obecnym w całej twórczości tego pisarza. W związku z jego utworami zasadnie może się zrodzić w czytelniku przekonanie, że Márai to twórca obrazujący egzystencjalne uczucie straty. Introwertyzm zmuszał go do ciągłej autoanalizy, dlatego autor ów stał się poszukiwaczem dróg do szczęścia, jako zaś przeciwwaga przebija u niego zza powściągliwości – i uzupełnia jego portret – pragnienie wyznania, pewien przymus artystycznego otwarcia się, obnażenia. Osobowość autonomiczna, ideał człowieka samotnego, ideał jakości otrzymały w twórczości Máraiego wyróżniającą się rolę: jego dziennik czy *Sindbad powraca do domu*, podobnie jak powstałe na emigracji

Pokój na Itace bądź *Krew świętego Januarego* – wszystkie organizują się na wzór właśnie tej formy życia i takiego sposobu myślenia, a bohaterowie owych utworów to osobowości prawdziwe.

Márai namiętnie interesował się człowiekiem: analizował jego postawę, osobowość i czyny, szukał jego miejsca w XX wieku. Zawsze bardziej ekscytował go ktoś słaby i grzeszny, skłonny do błędów i pomyłek, aniżeli ten pozbawiony kompleksów: „[...] mnie ten wyleczony człowiek nie jest potrzebny. Człowiek niech pozostanie istotą barwną i niedoskonałą, tak, niech pozostanie raczej neurotykiem, jeśli akurat nim jest, ale niech w trakcie rekonwalescencji nie traci tego wszystkiego, co dało jego życiu bolesną, ekscytującą treść – niech nie traci swych marzeń, afektów, pasji, nieumiarkowania i romantyzmu...”⁴.

Definiującymi elementami jego formy życia były podróże, więcej lat spędził za granicą niż w ojczyźnie. „Być może jedyną prawdziwą namiętnością w moim życiu było podróżowanie” – napisał w swoim ostatnim dzienniku⁵. To, co długo stanowiło wybrany sposób egzystencji, przygodę, organiczną część poglądów mieszczanina (i obywatela świata)⁶, niedługo po II wojnie światowej stało się przymusem. Márai szybko pojął, że podróżować znaczy też poznawać siebie. Michel Onfray wskazywał, że koniec końców zawsze znajdziemy się naprzeciw siebie samych – rozdarci na strzępy, porozbijani, rozrzuconi albo w całości – jakbyśmy znaleźli się przed lustrem, które zmusza nas do dokonania bilansu naszej sokratejskiej metody i ustalenia, czego się o sobie dowiedzieliśmy⁷. Od 1948 roku podróż stała się losem pisarza, w ten sposób Márai coraz ściślej zrastał się z postacią Ulissesa.

Mieszczanin przywoływany w utworach i postawie tego twórcy nie jest bytem istniejącym w czystej postaci, lecz raczej mieszaniną fantazji i połowicznej rzeczywistości. Márai to pojedynczy i pierwszoosobowy reprezentant pewnych poglądów oraz systemu wartości, nie zaś prominent wymarzonej warstwy społecznej. Egzystencja mieszczańska była dla niego intelektualną i realną formą życia, ale stała się nią poprzez stworzenie ideału pomyślanego w bardzo specyficzny sposób. Żyli

⁴ *Freud után* [Po Freudzie], „Pesti Hírlap”, 29 września 1939, nr 222, s. 7.

⁵ *A teljes napló 1982–1989* [Pełny dziennik 1982–1989], Helikon, Budapest 2018, s. 228 (przyp. tłum.).

⁶ W oryginale: (*világ*)*polgár* – wieloznaczność wynika z tego, że węg. *polgár* to zarówno mieszczanin, jak i obywatel, *világ* zaś to świat (przyp. tłum.).

⁷ Michel Onfray, *Az utazás elmélete. A földrajz poétikája* [Teoria podróży. Poetyka geografii], Orpheusz, Budapest 2011, s. 73 (przyp. tłum.).

w Máraim i walczyły ze sobą rola mieszczanina i rola artysty: jako mieszczanin czuł się członkiem pewnej klasy społecznej, lecz jako artystę cechowała go odrębność, samotność. Znacząca część jego dorobku pisarskiego to badanie przyczyn, dlaczego i jak rozpadła się na części klasa mieszczańska, jaką rolę odegrała w tym procesie historia, a jaką – sama warstwa, z której i on się wywodził, a także gdzie i w jaki sposób może znaleźć swoje miejsce w tym nowym świecie on sam – kronikarz, badacz i jednocześnie krytyk własnej klasy. Życie i dzieło Máraiego zaświadczej, że jedną z najwyższych rang stanowią dla niego bycie człowiekiem czytającym i myślącym oraz możliwość wystawienia w swych utworach trwałego pomnika pewnej klasie społecznej i określonym poglądom. Był *homo europaeus*, który żył i tworzył, nawiązując i czując przywiązanie do kultury swego kontynentu, jego tradycji i poglądów na temat wartości.

Ważnym elementem portretu Máraiego jest jego stosunek do pisania oraz osobisty los jako autora i człowieka. Według jego zapatrywań pisarz to artysta twórczy: w odniesieniu do społeczeństwa odgrywa on rolę kreująco-formującą, a za intelektualistę może się uważać tylko dopóty, dopóki jest w stanie owemu oczekiwaniu sprostać. Jeśli uniemożliwi mu się realizację tego zadania, staje on na rozdrożu: czy może pozostać w kraju, gdzie odbiera mu się swobodę pisania? Emigracja, która zdefiniowała los Máraiego, jest więc również konsekwencją pojmowania pisania jako nośnika najwyższej wartości, stąd zrozumiałe staje się zdecydowane stanowisko pisarza, jego sprzeciw wobec dyktatur i sowieckiego zniewolenia. Wybierając emigrację, wybrał wolność, ona zaś utrzymała integralność jego osobowości, zarazem jednak utracił środowisko, które zapewniał mu język ojczysty – to dlatego jego sztuka pisarska obrała nowy kierunek.

Dorobek lat wędrówki (bez atmosfery zapewnianej przez czytelników) jest więc inny: pisarz nie był w stanie stworzyć takiego dzieła, jakie chciałby, a tylko takie, jakie zdołał w sytuacji przymusowej. Wymuszone opuszczenie ojczyzny uczyniło Máraiego nieprzejednanym, co można łatwo uchwycić przede wszystkim w jego *Dzienniku* i w przemyśleniach zawartych w audycjach nadawanych przez Radio Wolna Europa. Po zdławieniu na Węgrzech rewolucji 1956 roku pisarz ostatecznie odsunął się od swojej ojczyzny, odrzucił możliwość reemigracji, sformułował twarde warunki, pod jakimi może powrócić do kraju jego twórczość (i on sam). W ostatniej dekadzie życia opuściły go po kolei najbliższe osoby, aż pozostał całkiem sam. Wybranie przezeń śmierci to czyn człowieka autonomicznego i samotnego, zrozpaczonego, lecz odczuwającego przymus podjęcia decyzji.

Ale czy tym, i nikim więcej, był Sándor Márai, obywatel Kassy⁸, którego utwory znane są na całym świecie dużo lepiej niż historia jego życia? Jak to się stało, że droga powiodła go z Kassy przez Budapeszt i Neapol aż do San Diego? Jakie wydarzenia kształtowały jego życie i sposób myślenia? Gdzie jest w tym wszystkim miejsce utworów tego pisarza? W ramach możliwości, jakie daje niniejszy tom, przedstawiam życie Sándora Máraiego, analizując zaś jego dorobek, zwracam uwagę na dziennikarza z krwi i kości, na pisarza wycofanego i samotnego, ale zarazem pojawiającego się w małych karczmach i w kawiarniach. W równym stopniu zajmuję się zarówno niewydanymi utworami tego autora, jak i zagadkami jego codzienności (z czego żyli Máraiowie na emigracji? czy można mówić o poczuciu humoru pisarza, gdy na prawie żadnym zdjęciu się nie uśmiecha?). Za coś istotnego uważam też zasilającą jego utwory historię życia – jednakowo ważne są tu zakres przeżyć, relacje i kontakty, dystansowanie się, różne wypowiedzi pisarza, niekiedy zadające kłam samym sobie i po ludzku sprzeczne, a także otaczający go świat. Dopasowanie utworów do życia oddaje w pewnej mierze związek pomiędzy egzystencją a dziełem, bo twórczość nie jest niezależna od autora ani powiązań z otaczającą go rzeczywistością. Czynię to wszystko ze świadomością, że związek tych dwóch aspektów jest nad wyraz skomplikowany, niemniej jednak warto poddać pod rozagę to, że nawet najlepszy utwór nie jest w stanie opowiedzieć o życiu wszystkiego i chyba też jest uboższy niż życie, które go zrodziło. Za swój cel uważam zrozumienie osoby i jej czynów, nawet jeśli może być ono jedynie częściowe, jako że z całości życia poznajemy tylko okruchy.

Niniejszy tom zbudowany jest chronologicznie, a więc w sposób naturalny spletają się w nim życie i dzieło: świat przedstawiony utworów może zostać wzbogacony faktem, ale też anegdotą, której wartość informacyjna jest problematyczna. Wyróżniające się tematy przedstawiam w szerszym kontekście (na przykład przy okazji pierwszego dziennika – stosunek autora do wiary). Ostatnią część niniejszej monografii rozpoczyna analiza pośmiertnego sukcesu Máraiego oraz

⁸ To nawiązanie do tytułu dramatu Máraiego *A kassai polgár*, który w wersjach niewęgierskich przekłada się niekiedy jako *Mieszczanie Kassy*, co wynika z dwuznaczności węgierskiego terminu *polgár* – mieszczanin, obywatel. W polskim tłumaczeniu *Wyznać patrycjusza* zdecydowano się na jeszcze inny przekład tego określenia. Dla mnie jednak decydujące znaczenie ma tu kontekst wspomnianej sztuki, której głównymi bohaterami są stawiający oligarsze opór obywatelski wszyscy mieszkańcy miasta, a nie tylko mieszczanie, dlatego w moim tłumaczeniu tytuł tego dramatu brzmi *Obywatele Kassy*. Neutralność polskiego terminu współbrzmi z dwojaką rolą Máraiego jako mieszczanina i artysty, o której pisze autor niniejszej monografii (przyp. tłum.).

przedstawienie spuścizny pisarza, potem zaś następują zbiory danych: dwa kalendaria (życia i wydarzeń pośmiertnych) oraz bibliografia utworów tego autora opublikowanych w wydaniu książkowym (uzupełniona o polskie przekłady). Moja praca może wzbudzić emocje w kraju, w którym do 2023 roku wydano kilkadziesiąt różnych książek Sándora Máraiego, nawet takich, których nigdzie indziej nie odważono się opublikować. Przykładowo ukazały się wybory artykułów prasowych związanych z podróżowaniem, zatytułowane *Śladami bogów czy W podróży*.

Na zakończenie kilka uwag osobistych. Ogromną pod względem czasu i rozległości drogę życiową i twórczość próbowałem przetworzyć w portret, a popadające już w zapomnienie epokę i sposób myślenia starałem się odzwierciedlić poprzez życie pisarza. Do napisania tej monografii zainspirowała mnie praca nad bibliografią Máraiego, która została opublikowana w 2003 roku. Stanowi ona zestawienie twórczości pisarza wraz z przekładami na języki obce i poświęconymi mu pracami – obejmuje łącznie dwanaście tysięcy pozycji. Utrwalane w tej bibliografii fakty zmieniały moją dotychczasową wiedzę o pisarzu i jego utworach. Wygłosiłem też cykl dwudziestu pięciu wykładów o Máraim i przez dwie dekady redagowałem w wydawnictwie Helikon w Budapeszcie serię jego dzieł zebranych. Za osobistą zachętę ze strony pisarza uważam to, że na odwrocie fotografii widocznej na okładce niniejszej książki napisał on: „Po trzydziestu latach używania”. Wypuszczam w drogę ten tom, patrząc wstecz od roku 1988, kiedy rozpocząłem pracę badawczą nad Máraim – a więc z dystansu dłuższego niż trzy dekady – na tego wybitnego twórcę dwudziestowiecznej literatury. Tak jak porównuję Máraiego do Ulissesa, tak i ja sam wspieram się słowami Homera, który uwiecznił przygody władcy Itaki: „Muzo! Męża wyśpiewaj, co [...] długo błędził [...], a co przygód doświadczył i trudów!”⁹.

⁹ Homer, *Odyseja*, dz. cyt., s. 3, *Pieśń I*, w. 1–4 (przyp. tłum.).

Część I

2. Sándor Márai jako malé dieťa (Kassa, 1904)

Miasto, rodzice, lata szkolne (1900–1919)

*Jakże zwiesz naród, jak kraj, jak własne siedlisko,
Jeśli chcesz w zgadującej myśl odpłynąć nawie?*

Homer, *Odyseja* (Pieśń VIII, w. 557–558)¹

Miasto

Uwrażliwienie Sándora Máraiego na edukację i kulturę było w nim głęboko zakorzenione, a pochodzenie z cipszerów² sprawiło, że pisarz na całe życie zachował w sercu szacunek do rodzinnego miasta. W trakcie niemal dziewięciu dekad życia Miasto, *Urbs*, oznaczało dla niego Kassę³. Pokażnej części utworów Máraiego nie sposób zrozumieć bez znajomości miasta, w którym się urodził, i wiążącej go z tym miastem relacji. W dzieciństwie towarzyszyło mu niekiedy poczucie, że katedra, symbol miejsca jego narodzin, siedzi miastu na karku, trochę je terroryzuje, a przez to, miał wrażenie, terroryzuje również jego, jak napisał w swojej powieści autobiograficznej⁴. W *Kassai őryárat* [Patrolu w Kassy] widział to już inaczej: „Nawet gdybym chciał, nie mógłbym być nikim

¹ Homer, *Odyseja*, dz. cyt., s. 163 (przyp. tłum.).

² Węg. *cipszer*, od niem. *Zipser* – Niemiec, Saksończyk ze Spiszu (przyp. tłum.).

³ Używam tu nazwy Kassa, bo Márai posługiwał się nią jako jedyną w odniesieniu do swojego rodzinnego miasta, natomiast w innych fragmentach, gdy mowa o mieście współczesnym i wydarzeniach z niedalekiej przeszłości bądź obecnych, stosuję przyjętą w Polsce nazwę Koszyce (przyp. tłum.).

⁴ *Wyznania patrycjusza*, tłum. Teresa Worowska, Czytelnik, Warszawa 2014, s. 83. [Jeśli utwór, do którego odwołuje się Tibor Mészáros, został opublikowany w języku polskim, na ogół przywołuję to tłumaczenie i podaję w przypisie polskie źródło. Zdarza się jednak, że ze względów merytorycznych bądź stylistycznych rezygnuję z wykorzystania istniejącego już polskiego przekładu. Podaję wówczas w przypisie źródło wskazane przez autora monografii (przyp. tłum.).]

innym jak tylko Węgrem, chrześcijaninem, mieszczaninem i Europejczykiem. Te katedry wznoszono z taką wolą i nabożnością, że nie pragnęły one ujarzmić świata, lecz go wyrazić, chciały nie panować, lecz przewodzić. To jest ich zadanie”⁵.

Dawne dzieje ściślej splotły Máraiego z Kassą: w jej historii mógł go napaść dumą fakt, że nazwę miasta wymienia się już w akcie darowizny i przywileju datowanym w 1249 roku, a jej świątynię – w dokumentach kościelnych w 1283 roku. W XV wieku była Kassa zaraz po Budzie ośrodkiem osadniczym o największym znaczeniu w kraju, tutaj w roku 1625 Gábor Bethlen wziął ślub i tu ukazało się w roku 1788 pierwsze czasopismo w języku węgierskim, „Magyar Museum” [Węgierskie Muzeum]. Skokowy rozwój Kassy w XIX wieku [ponowny, bo przywracający miastu pozycję i splendor sprzed upadku spowodowanego walkami z tureckim najeźdźcą i wojnami religijnymi – I.M.] podniósł ją do grona najbardziej znaczących miast w kraju i uczynił centrum administracyjnym. W 1860 roku przybył tu pierwszy pociąg kolei żelaznej, rok później wprowadzono oświetlenie gazowe. Na przełomie wieków XIX i XX to mocno zróżnicowane językowo i narodowościowo miasto zamieszkiwało ponad czterdzieści tysięcy osób (ukazywało się pięć gazet codziennych!) i właśnie wtedy większość mieszkańców zaczęli stanowić Węgrzy. Sándor Márai, dziecko miejsca pod każdym względem rozwijającego się z rozmachem, swoje przywiązanie do Kassy podsumował następująco:

Z latami nasz stosunek do miasta rodzinnego staje się coraz bardziej intymny, skomplikowany. Człowiek powoli zapomina o wszelkiej emocjonalności i jak w każdej intymnej relacji patrzy nie na cnoty lub błędy tego, kto dla nas ważny, lecz na fakt, że jest. I to staje się, wraz z upływem lat, ważniejsze ponad wszystko. [...] Jest chyba tylko jedna rzecz potężniejsza od wszelkiej przemocy i spustoszenia: tkliwość, z jaką pamięć chroni wszystko to, co wola świata narzuca⁶.

Kassa była dla Máraiego nie tylko czynnikiem topograficznym – stała się czymś przekraczającym możliwości opisu, punktem orientacyjnym co do postawy człowieka. Była odwiecznym symbolem, przodkinią pewnej wyidealizowanej formy życia, symbolem kultury i porządku. Czymś decydującym z punktu widzenia jęgo życia i twórczości, co Stefan Zweig tak sformułował: „Tajemnicza

⁵ *Kassai őrvárak* [Patrol w Kassy], dz. cyt., s. 184.

⁶ *A kassai bombák* [Bomby w Kassy], „Pesti Hírlap”, 28 września 1941, nr 221, s. 5.

3. Katedra Świętej Elżbiety w Kassy

rzec: to, co człowiek w dzieciństwie wchłonął z atmosfery epoki do własnej krwi, na zawsze w nim pozostaje”⁷.

Pochodzenie, rodzina

Pobłogosławiona sukcesem i naznaczona porażką kariera Sándora Máraiego rozpoczęła się w Kassy, tutaj się urodził 11 kwietnia 1900 roku. Oryginalnie jego nazwisko rodowe brzmiało Grossschmid, używał go w tej formie do roku 1918. Na chrzcie otrzymał imiona Sándor Károly Henrik. Przodkowie Máraiego we wcześniejszych stuleciach stali na straży kultury mieszczańskiej oraz mieszczańskiego systemu wartości i przyczyniali się do ich rozkwitu: „rodzina pozostawała w służbie elektora saskiego i pracowała w książęcej mennicy”, „[...] ród ten przez stulecia wchodził w koligacje z innymi rodami węgierskimi. Wydał licznych urzędników komitackich i państwowych, prawników, wojskowych”⁸. Pradziad po mieczu był radcą skarbu, inny przodek z gałęzi ojcowskiej – urzędnikiem kopalni w Máramarosu⁹. Ojciec Máraiego został radcą prawnym, w młodości także Sándor miał pójść taką ścieżką kariery. Jego stryjeczny prapradziadek, Béni Grossschmid, zyskał międzynarodową sławę jako prawnik, a pradziadek, Lajos Grossschmid, był znakomitym matematykiem, profesorem uniwersyteckim. Gałąź po kądzieli miała pochodzenie morawskie. Dziadek ze strony matki zajmował się stolarką, wykonywał dla rodziny meble według własnego projektu, na przykład te do salonu w domu w Kassy. Synowie ojca stolarza okazali się rodzinnymi buntownikami: jeden z nich popełnił samobójstwo, nie mógł bowiem zostać muzykiem, drugi, Dezső, dla zawodu rzeźnika opuścił gimnazjum. Najsłynniejszymi krewnymi po kądzieli była rodzina z Wiednia – ze względu na Franza Wiesenthala, malarza, który na kilku portretach uwiecznił rodzinę Grossschmidów: na obrazie przedstawiającym katedrę widać wszystkich trzech braci Máraich

⁷ Cytat węgierski ([za:] Stefan Zweig, *A tégnap világa*, tłum. węg. Dezső Tandori, Európa, Budapest 1981, s. 16) jest, jak się wydaje, z lekka „ulepszony”, gdyż w oryginale (<https://www.projekt-gutenberg.org/zweig/weltgest/chap002.html>, dostęp: 14 kwietnia 2022) mamy takie zdanie: „*Was ein Mensch in seiner Kindheit aus der Luft der Zeit in sein Blut genommen, bleibt unausscheidbar*” (przyp. tłum.).

⁸ *Wyznania patrycjusza*, dz. cyt., s. 124 i 125.

⁹ Obecnie okręg Maramureș w północnej Rumunii, dawniej miejsce osadnictwa saskiego, dokąd zawędrowała również część przodków Máraiego (przyp. tłum.).

4. Rodzice pisarza: Géza Grosschmid i Margit Ratkovszky (Kassa, 1899)

(obecnie dzieło to wzbogaca stałą wystawę w Koszycach), na innym zaś można zobaczyć żonę pisarza.

Rodzice Máraiego – Géza Grosschmid, kassański adwokat, i Margit Ratkovszky, nauczycielka szkolna¹⁰ – pobrali się 28 czerwca 1899 roku w Kassy. Po Sándorze urodziło im się jeszcze czworo dzieci – dwie córki: Klementina (1902) i Kató (1904), i dwaj synowie: Géza (1907), który pod nazwiskiem Radványi stał się słynnym reżyserem, oraz Gábor (1909), który poszedł w ślady ojca i wybrał zawód adwokata. Według ustnej tradycji rodzinnej, kiedy Sándor, a także jego brat Géza szykowali się do kariery artystycznej, ojciec powiedział: „Mnie to nie przeszkadza, jeśli robicie z siebie pajaców, byleby tylko nie pod moim nazwiskiem”¹¹. Możliwe, że i to przyczyniło się do zmiany nazwiska przez obu synów artystów. Ojciec stał się ważną postacią życia prawnopolitycznego Felvidék, czyli Górnych Węgier: od 1902 roku był radcą prawnym Kassai Jelzálogbank Rt. [Kassańskiego Banku Hipotecznego SA], ponadto przez trzy dekady zasiadał w miejskich władzach samorządowych, był honorowym szefem wydziału prawnego¹², w latach 1925–1932 senatorem reprezentującym Kassę w parlamencie w Pradze, a także autorem tomu *Kisebbségi sors* [Los mniejszości]¹³.

Córka Klementina, która urodziła się małżeństwu Grosschmidów po Sándorze, w wieku sześciu miesięcy zmarła wskutek nieszczęśliwego wypadku: „Po tej tragedii przez cztery lata, aż do narodzin mojej następnej siostry, matka chorobliwie mnie rozpieszczała”¹⁴. W roku szkolnym 1901–1902 Margit jeszcze uczyła w Kassy¹⁵, jednakże po śmierci dziewczynki pozostała w domu z synem.

¹⁰ Autor precyzuje tutaj, że chodzi o *polgári iskola*, czyli czteroletnią szkołę, do której przecho-
dziło się po czterech klasach szkoły elementarnej (tzw. szkoły ludowej). Wcześniej edukacja w *polgári iskola* trwała sześć lat, później została skrócona do czterech, gdyż władze uznały, że jest to wystar-
czające na potrzeby kształcenia urzędników (przyp. tłum.).

¹¹ Anna Gervay, *Találkozások Radványi Gézával és Márai Sándorral* [Spotkania z Gézą Radványim i Sándorem Máraim], „Magyar Napló”, czerwiec 2003, nr 6, s. 45.

¹² Węg. *főügyész* – przed rokiem 1945 na Węgrzech radca prawny i strażnik praworządności władz samorządowych, zazwyczaj szef wydziału prawnego (przyp. tłum.).

¹³ *Kisebbségi sors. Dr. Grosschmid Géza beszédei és írásai* [Los mniejszości. Mowy i pisma dr. Gézy Grosschmida], Košice–Kassa 1930, nakład własny autora.

¹⁴ *Wyznania patrycjusza*, dz. cyt., s. 164.

¹⁵ Anna Ötvös, *Márai Sándor Kassán* [Sándor Márai w Kassy], „Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2013”, t. 23, s. 140–141.

W Máraim utrwaliły się krańcowo odmienne wizerunki rodziców. Ojca postrzegał jako wzór, wielkiego pojednawcę, duchową siłę zapewniającą stabilność rodziny. Matka – a dziedziczone po niej cechy genetyczne silnie ujawniały się również w dzieciach – była osobą wzbudzającą w rodzinie pragnienie ucieczki. To dlatego Sándor zbudował ojcu pomnik w swoich dziełach, matka zaś pozostała postacią przekazującą dalej osobistą słabość i zmuszającą także innych do dystansu. Ojciec oznaczał ochronę, spokojne zrozumienie, był tym, który dźwigał wspólny ludzki los, natomiast o matce Márai tak pisał w styczniu 1964 roku: „Była kobietą przepełnioną pasją, sadystycznie, mściwie porywczą. Wszystkim wypaczyła charakter, dzieciom i mężowi również. Ja uciekłem, gdy miałem czternaście lat, a mój ojciec zaczął podróżować”¹⁶.

Dom rodziców znajdował się na ulicy Szegfű pod numerem szóstym¹⁷, później rodzina przeniosła się do obszerniejszego mieszkania na ulicę Fő pod numer czwarty; ten dom wyburzono w 1983 roku. Prawdopodobnie na Boże Narodzenie roku 1913 Grossschmidowie przeprowadzili się na ulicę Mészáros 41¹⁸: „Te święta Bożego Narodzenia spędzaliśmy już w nowym, «własnym domu». [...] nad [jego] bramą widniał wyrzeźbiony w szarym piaskowcu rodzinny herb”¹⁹. Budynek ten zawiera w sobie historię Kassy: jego fundamenty pochodzą z XIV wieku, a obecną formę nadano mu w trakcie renowacji przeprowadzonej w 1913 roku pod nadzorem inżyniera Károlya Grosschmida, stryja pisarza.

Pani Emma, szkoły

Do dziewiątego roku życia Márai chodził na lekcje do nauczycielki domowej Emmy Höffler, która w 1906 roku mieszkała w tym samym domu na ulicy Fő co rodzina pisarza. Wspominał, że uczyła go „pisania, podstaw rachunków i geografii naszej ojczyzny”²⁰. Decyzja o edukacji domowej mogła wynikać zarówno z tradycji wychowania mieszczańskiego, jak i z pragnienia ochrony przed częstymi

¹⁶ *A teljes napló 1964–1966* [Pełny dziennik 1964–1966], Helikon, Budapest 2013, s. 24. [O wypaczonym wskutek zachowania matki charakterze pisarza często wspomina w swoich dziennikach jego żona (przyp. tłum.)].

¹⁷ Dzisiaj ulica Timonova 1.

¹⁸ Obecnie ulica Mäsiarska 35. Można tam obejrzeć stałą wystawę prezentującą życie pisarza.

¹⁹ *Wyznania patrycjusza*, dz. cyt., s. 245.

²⁰ Tamże, s. 160.

wówczas epidemiami. W swoich wspomnieniach Márai z nostalgią powracał myślą do tamtych lat: jego nauczycielka „to jedno z tych nieomal nieskazitelnie czystych i pozbawionych wad istnień, które chyba tylko przed dziećmi potrafią się otworzyć do pewnego stopnia”²¹. O tym samym okresie kuzyn pisarza opowiadał pewną historię, będącą prawdopodobnie charakterystycznym przykładem pośmiertnego tworzenia kultu:

W wieku szkolnym, przed norbertanami chodził do państwowego wyższego gimnazjum realnego. Ta szkoła mieściła się w Kassy naprzeciwko ich kamienicy na ulicy Mészáros, tak że z położonego na pierwszym piętrze pokoju z balkonem można było zajrzeć do jego sali lekcyjnej. Gdy rano wchodził tam budzący strach nauczyciel matematyki bądź chemii, Sándor dostawał nagle zapalenia gardła, bólu głowy. [...] Z balkonu puszczał papierowe samoloty z podpalonym ogonem, sporo z nich docierało do klasy, płonąc²².

Możliwe, że wspominający pomylił osoby, jako że uczniem znajdującej się naprzeciwko szkoły był brat pisarza, Géza Radványi.

Sándor uczęszczał do szkół w kilku miejscach: w 1909 roku został zapisany do Jászóvári Premontrei Kanonokok Kassai Főgimnázium [prowadzonego przez kanoników norbertańskich z Jászóváru Gimnazjum Wyższego²³ w Kassy], również jego ojciec uczęszczał do tej placówki od 1888 roku. Z nazwiskiem Sándora możemy się spotkać przy okazji kilku imprez szkolnych: jako uczeń klasy trzeciej występował na scenie w sztuce, w której grał rolę archanioła Gabriela²⁴; w czwartej klasie (z powodu braku dziewcząt) powierzono mu w pewnym spektaklu rolę pokojówki Juci. Początkowo najlepsze relacje miał z nauczycielem religii Lajosem I. Kovácsem, później ich stosunki ochłodziły, gdyż pogorszyły się wyniki Sándora w nauce, a główną rolę ze śpiewem, pierwotnie przeznaczoną dla niego, katecheta oddał innemu uczniowi. (Wspomnienie o tym zachowało się w opowiadaniu

²¹ *Egy polgár vallomásai* [Wyznania patrycjusza], Pantheon, Budapest 1934, s. 193.

²² Zoltán Furkó, *Márai Sándor üzenete* [Wiadomość od Sándora Máraiego], Püski, Budapest 1990, s. 97–98.

²³ *Főgimnázium* (węg.) – gimnazjum wyższe – w przeciwieństwie do *algimnázium*, gimnazjum niższego, składało się początkowo tylko z czterech klas wyższych. Z czasem jednak nazwa ta zaczęła obejmować gimnazja o wszystkich ośmiu klasach (przyp. tłum.).

²⁴ *A Jászóvári Premontrei Kanonokok Kassai Főgimnáziumának Értesítője az 1911–1912. iskolai évről* [Sprawozdanie prowadzonego przez kanoników norbertańskich z Jászóváru Gimnazjum Wyższego w Kassy za rok szkolny 1911/1912], Szent Erzsébet könyvnyomda [Drukarnia Książek im. św. Elżbiety], Kassa 1912, s. 94–95.

5. Sándor Márai jako dziecko z matką, rodzeństwem i trzema służącymi, na górze Bankó nieopodal Kassy (około roku 1907)

zatytułowanym *Rana*²⁵, także niektóre rozdziały *Wyznań patrycjusza* nawiązują do tego konfliktu).

Uczeń Márai był zmuszony w roku szkolnym 1913/1914 opuścić gimnazjum, nie wiemy dokładnie z jakiej przyczyny. W *Wyznaniach patrycjusza* i w opowiadaniu zatytułowanym *Węglarze*²⁶ pisał o pewnej ucieczce, której konsekwencją stało się „zesłanie” do Budapesztu. Ucieczka okazała się dla niego przeżyciem fundamentalnym, wielokrotnie czynił ją tematem swych tekstów, niekiedy komentował z autoironią: „Uciekinier szczerze się buntuje aż do momentu, gdy zauważy, że nie da się uciec przed cywilizacją: wszystko, co jest w niej przykre i nie do zniesienia, dociera wraz z nami na wyspę, bo jest w nas, bo my to robimy...”²⁷. „Bunt” podniesiony przez Sándora w wieku lat czternastu nie pozostał bez konsekwencji: „Ojciec, wieczny rozjemca i duszpasterz rodziny, także i teraz chciał za wszelką cenę zaprowadzić pokój i próbował wszystkiego, póki wierzył, że jest w stanie przywrócić naruszoną równowagę rodziny; ale potem ze smutkiem, niemal z rozpaczą przyjął do wiadomości, że coś się tu ostatecznie rozbiło i pozostałych skorup nie warto już sklejać”²⁸. Wyniki w nauce nie uzasadniały zmiany szkoły: Sándor był dobrym uczniem, słabsze stopnie miał jedynie z arytmetyki, gimnastyki i (co zaskakujące) z języka niemieckiego.

Rok zesłania Márai – wtedy piątoklasista – ukończył w Budapeszcie II. Kerületi Érséki Katolikus Főgimnázium [Arcybiskupim Katolickim Gimnazjum Wyższym w II Dzielnicy Budapesztu]. Internat wspominał jako wojskowy zakład wychowawczy: „Nosiliśmy bowiem mundur, w szkole i na ulicy obowiązywały długie, czarne pantaloney, oficerski dolman, bogato zdobiony złotym szamerunkiem, i oficerska czapka z daszkiem”²⁹. W pisarzu utrwaliło się wspomnienie przytłaczającej atmosfery tego miejsca, o której chciał nawet napisać powieść szkolną, ale powstały tylko cztery części zatytułowane *Ziemia*³⁰. W jednej z nich zanotował: „Nie potrafię przywyknąć do życia. Nie mogę się nim dostatecznie nasycić. Każdy

²⁵ „Ujság”, 2 czerwca 1929, nr 122, s. 2–3. [Autor monografii korzysta, jak sądzę, z pierwszej publikacji, która ukazała się za życia autora. To opowiadanie pojawiło się potem także w wydaniu książkowym, a po polsku można je znaleźć w tomie *Stara miłość*, tłum. Irena Makarewicz, Czytelnik, Warszawa 2020, s. 173–184 (przyp. tłum.).]

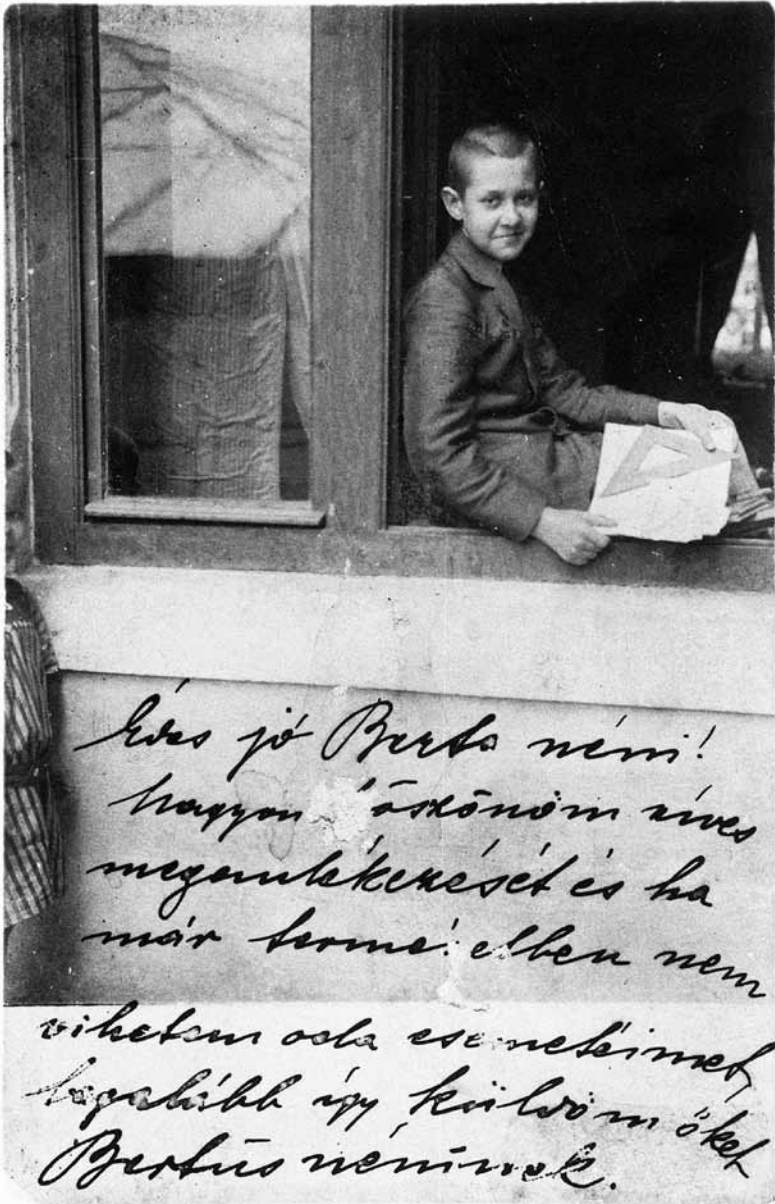
²⁶ „Ujság”, 25 grudnia 1928, nr 292, s. 4–5. [*Stara miłość*, dz. cyt., s. 163–172 (przyp. tłum.).]

²⁷ *A menekülők* [Uciekinierzy], „Ujság”, 29 marca 1936, nr 74, s. 5.

²⁸ *Wyznania patrycjusza*, dz. cyt., s. 214.

²⁹ *Egy polgár vallomásai* [Wyznania patrycjusza], dz. cyt., s. 285–286.

³⁰ Wszystkie cztery części można przeczytać razem w: „Forrás”, kwiecień 2008, nr 4, s. 8–18.

6. Sándor Márai jako uczeń klas niższych (Kassa, lata 1910)

łyk przynosi tylko nowe pragnienie. Nie jestem już normalny – miara się we mnie przebrała”³¹. Wraz z zakończeniem roku szkolnego zbuntowany chłopak powrócił do domu do Kassy, ale z powodu wojny rodzina przeprowadziła się wkrótce do krewnych w Wiedniu. W roku szkolnym 1914/1915 Sándor znów uczył się w Kassy; w tym okresie stał się pilniejszym uczniem, który na przykład „zręcznie zaprezentował powszechniej używane wytwory literackie z czasów wojny”³². Zaczął też tworzyć: 1 grudnia 1915 roku napisał do Ernő Osváta, redaktora najbardziej znaczącego w tej epoce czasopisma literackiego „Nyugat” [Zachód]. W liście tym polecał uwadze periodyku swe liryki: „Nie lubię mówić o sobie ani o swoich wierszach, więc tylko zebrałem tych kilka nabazgranych, pogmatwanych strof i teraz je posyłam. Byłbym zobowiązany, gdyby je Państwo przeczytali. Z góry też dziękuję za Państwa uprzejmość Sándor Márai-Grosschmid”³³. Z dziesięciu utworów przesłanych jako załącznik do tego listu do dzisiaj ukazały się drukiem jedynie dwa. 11 czerwca 1916 roku Sándor napisał w liście adresowanym do swojego przyjaciela, Ödöna Mihályiego, o powstającym (nieznany) utworze: „Udało mi się znaleźć dobry temat, piszę noty z dziennika dziennikarza, który zaciągnął się do wojska i przebywa na polu walki, niezbyt barwnie, ale z wieloma wydarzeniami, tu i ówdzie ze wstawkami filozoficznymi. [...] Napisałem już z pięćdziesiąt stron, idzie mi powoli...”³⁴.

Siódmą klasę kończył Márai w dwóch miejscach: rok szkolny rozpoczął w Kassy, gdzie przygotował wypracowanie zatytułowane *Júdás* [Judasz], po pierwszym półroczu kontynuował naukę w domu jako uczeń prywatny, ale świadectwo ukończenia klasy siódmej zostało wystawione przez Eperjesi Királyi Kátholikus Főgimnázium [Królewskie Katolickie Gimnazjum Wyższe w Eperjesu]³⁵.

³¹ *Föld* [Ziemia], „Kassai Napló”, 18 czerwca 1922, nr 145, s. 9.

³² *A Jászóvári Premontrai Kanonokok Kassai Főgimnáziumának Értésítője az 1914–1915. iskolai évről*. [Sprawozdanie prowadzonego przez kanoników norbertańskich z Jászóváru Gimnazjum Wyższego w Kassy za rok szkolny 1914/1915], Kassa 1915, s. 45.

³³ *A Nyugat tekintetes Szerkesztőségének* [Do szacownej Redakcji „Nyugatu”], „Kritika”, sierpień 1979, nr 8, s. 13. [Márai zwyczajowo kończył listy formułą w trzeciej osobie liczby pojedynczej, jak tu: „dziękuję Sándor Márai-Grosschmid”, a w innych listach, do przyjaciela: „ściska Sándor” (przyp. tłum.)].

³⁴ *Petőfi Irodalmi Múzeum (továbbiakban: PIM) Kézirattár* [Archiwum Rękopisów Muzeum Literatury im. Petőfiego (dalej: PIM)], V. 2293/179/1. [Dalej bez nazwy węgierskiej, a tylko jako: Archiwum Rękopisów PIM (przyp. tłum.)].

³⁵ Obecnie Preszów we wschodniej Słowacji (przyp. tłum.).

Spis treści

Wstęp. Znany i nieznanym Sándor Márai	7
---------------------------------------	---

Część I

Miasto, rodzice, lata szkolne (1900–1919)	17
Miasto	17
Pochodzenie, rodzina	20
Pani Emma, szkoły	23
Przyjaźń z Ödönem Mihályim i kolejna zmiana szkoły	30
Pierwszy tomik poetycki i poszukiwanie kontaktu z Gyulą Krúdy	34
Dziennikarz pism humorystycznych i komunistycznego czasopisma „Vörös Lobogó” [Czerwony Sztandar]	36
Ucieczka i dziwne zakończenie przyjaźni	38
Od Budapesztu do Budapesztu – pisarz mieszczańskim (1919–1928)	41
Lipsk, Weimar, Frankfurt i Goethe	41
Pierwsze tłumaczenia literackie Máraiego i jego aktywność dziennikarska w czasie pobytu w Niemczech	43
Berlin	44
Książki Máraiego wydane w latach spędzonych w Niemczech	46
Ilona Matzner: spotkanie w Berlinie, ślub w Budapeszcie, podróż poślubna do Wiednia	48
Paryż i pierwsze dziecko. Podróż do Włoch	51
Dziennikarz okresu paryskiego. Pierwsza powieść: <i>A mézáros</i> [Rzeźnik]	54
Pisarz podróżujący. <i>Śladami bogów</i>	56
Szykując się do powrotu do domu	61
<i>Műsoron kívül</i> [Poza repertuarem] – mieszczańskim pisarzem (1928–1936)	63
W Budzie. Życie kawiarniane, małe karczmy i towarzystwa stolikowe	63
Pierwsza miłość	65
Zainteresowanie rolą mieszczaństwa oraz pierwsze sukcesy w karierze literackiej i działalności publicystycznej w Budapeszcie	66
Album i pierwszy prawdziwy sukces: <i>Zbuntowani</i>	70

<i>Idegen emberek</i> [Obcy ludzie]	73
Wiersze i proza: <i>Mint a hal vagy a néger</i> [Jak ryba albo Murzyn], <i>Műsoron kívűl</i> [Poza repertuarem]	75
Lustro spowiednicze dla mieszczan: <i>Csutora</i> (1932)	78
Osoba publiczna	80
1933	82
<i>Wyspa</i>	85
<i>Wyznania patrycjusza</i>	86
<i>Bolhapiac</i> [Pchli targ]. Śmierć Ojca	90
<i>Rozwód w Budzie</i>	93
Wydarzenia w 1935 i 1936 roku	95
Ślub kościelny w cieniu Hitlera. Głośna zmiana redakcji	101
<i>Magia</i> – pod urokiem słów i powołania (1937–1948)	105
<i>Zazdrośni</i>	105
<i>Cztery pory roku</i>	107
Odwrócony Trianon	109
Márai jako wolnomularz	111
<i>Kristófie, kochany Kristófie! Nie choruj!</i>	113
<i>Dziedzictwo Estery, Déli szél</i> [Południowy wiatr]	115
Pisarz w zmieniającym się czasie: publicysta „Pesti Hírlap” (1936–1944)	117
Casanova bez miłości i bez przygody: <i>Występ gościnnie w Bolzano</i>	119
Sándor Márai w towarzystwie i w kawiarni. <i>Sindbad powraca do domu</i> jako hołd, zabawa i brawura stylistyczna	121
<i>Przygoda</i>	123
Wojna i obrona wartości: <i>Kassai őrvjárat</i> [Patrol w Kassy]	126
<i>Magia</i>	129
Beznadziejność relacji międzyludzkich: <i>Ta prawdziwa</i>	131
<i>Niebo i ziemia</i> . Członkostwo w Węgierskiej Akademii Nauk	133
<i>Röpirat a nemzetnevelés ügyében</i> [Polemika w kwestii wychowania narodu]. Pisarz i polityka	134
<i>A kassai polgárok</i> [Obywatele Kassy]	136
<i>Žar</i> : dzieło wybitne czy kicz?	138
Rok kryzysowy (1943) i znakomity tom <i>Księga ziół</i>	140
Artykuły w gazecie i w wydaniu książkowym (<i>Kronika Niedzielną</i>)	143
Najsłabsze dzieło w dorobku pisarskim z okresu przeżytego na Węgrzech: <i>Sirály</i> [Mewa]. Miłość do Márii Mezei	144
Wojenna codzienność i plany twórcze. Leányfalu	148
Życie pod koniec wojny. Okrucy duszy: <i>Verses Könyv</i> [Księga Wierszy]	150
Życie na ruinach. <i>Dziennik</i>	153
Wiara Máraiego na podstawie dzienników i twórczości	157
Recenzje i uznanie społeczne	158

Mag bez władzy: <i>Czary mary</i> . Miłość do Klári Tolnay	159
<i>Szabadulás</i> [Wyzwolenie]. Życie w pierwszym pełnym roku pokoju	161
<i>Ihlet és nemzedék</i> [Natchnienie i pokolenie]	164
Powieść o chorym artyście: <i>Siostra</i>	166
Podróż na Zachód. Koniec kontynentu i pewnego mitu: <i>Porwanie Europy</i>	168
<i>Medvetánc</i> [Niedźwiedzi taniec]. Przygotowując się do emigracji	169
<i>Znieważeni: Głos, Znaczek i meldunek</i>	172
Wydarzenia z ostatniego pełnego roku w kraju (1947).	177
Decyzja o emigracji (1948)	
Ostatnie akordy	180
Europejska emigracja – Neapol, blisko domu (1948–1952)	183
Emigracje i paszport oznaczający wolność	183
Od Zurychu do Neapolu	185
Agenci literaccy i Benedetto Croce	188
Początkowe rozdziały trzeciej części <i>Wyznań patrycjusza: Hallgatni akartam</i> [Chciałem milczeć]	189
Życie codzienne i literackie na emigracji	194
Pisarz w samotni językowej. <i>Mowa żałobna</i>	196
Współpracownik Radia Wolna Europa	201
Oddalając się od Italii	203
Nowy Jork – możliwości a rzeczywistość (1952–1967)	207
Ameryka	207
<i>Pokój na Itace</i>	211
Codziennosc egzystencji pisarskiej. Daleko od wszystkich	212
1956: rok, który przyniósł ostateczną decyzję. Zamknięcie możliwości powrotu do kraju	218
Recepcja pisarza na Węgrzech w dekadach emigracji	222
Dźwiganie się z ruin. Pierwszy emigracyjny <i>Dziennik</i>	225
<i>Egy úr Velencéből</i> [Pewien pan z Wenecji] i pewien pan z Nowego Jorku	231
<i>Krew świętego Januarego</i>	234
Sprawy życiowe	239
Odejście z Radia Wolna Europa	240
Ponownie w Europie – Węgier w Salerno (1967–1979)	243
Salerno	243
<i>Napló 1958–1967</i> [Dziennik 1958–1967]	246
Parabole historyczne, powieści parahistoryczne	248
<i>Sqd w Canudos</i>	250
<i>Rómában történt valami</i> [Coś się stało w Rzymie]	253
<i>Ziemia! Ziemia!...</i>	255
Wiedeń, Kassa i Berno	258
<i>Pokrzepiciel</i>	261

Odyseja XX wieku	360
Czwarty diariusz: <i>Napló 1968–1975</i> [Dziennik 1968–1975]	263
Album z roku 1932 wydany w 1976. Liryczne podsumowanie:	
<i>A delfin visszanézett</i> [Delfin się obejrzał]	265
Utwory sceniczne i słuchowiska	269
<i>Maruderzy</i> – ostatnia dekada (1980–1989)	273
Ostatnia przeprowadzka	273
<i>Judit ...és az utóhang</i> [Judith ...i echo]	276
<i>Jób ...és a könyve</i> [Hiob ...i jego księga]	278
<i>Trzydzieści srebrników</i>	281
Ostatni diariusz wydany za życia autora: <i>Napló 1976–1983</i>	
[Dziennik 1976–1983]	283
Resztki życia. Łabędzia pieśń pisarza: <i>Szívszerelem</i> [Prawdziwa miłość]	287
Śmierć Loli	289
W samotności. Ostatni pełny rok	290
<i>Dzieło Garrenów</i>	294
1989: Śmierć jako motyw i śmierć własna (requiem)	297
Motyw śmierci w twórczości Máraiego	299
Motyw samobójstwa	299
Własna śmierć	301
Epilog	305

Część II

Sukces pośmiertny i spuścizna Sándora Máraiego	309
SUKCES POŚMIERTNY	309
Sforsowanie chińskiego muru literatury światowej	309
Popularność o wielu obliczach: sukces Máraiego na świecie	310
Możliwe przyczyny sukcesu	316
SPUŚCIZNA MÁRAIEGO	319
Opis spuścizny Máraiego	320
Publikowanie spuścizny Máraiego w minionych dekadach	322
Okrucy życia	326
Życie i twórczość pisarza – chronologia wydarzeń	329
W hołdzie Máraiemu – kalendarium wydarzeń	339
Wydania książkowe utworów Sándora Máraiego (1918–2022)	347
Źródła zdjęć	355

Kim był **Sándor Márai** – ów kassański patrycjusz, pisarz podróżnik, pełnokrwisty dziennikarz, bywalec niewielkich karczm i kawiarni, a zarazem człowiek, jak ujęła to jego dobra znajoma, „o naturze jeża”, wycofany i samotny? Jakie wydarzenia go uformowały, nadały kształt jego życiu i sposobowi myślenia? Aby objaśnić zagadki w życiorysie jednego z najwybitniejszych twórców węgierskiej i europejskiej literatury XX wieku, Tibor Mészáros sięga do dawnych artykułów prasowych, listów, zachowanych w archiwach rękopisów, w tym dziennika Loli, żony Máraiego, a także wspomnień jego przyjaciół i znajomych. Wiele miejsca poświęca jego utworom, również tym nieznanym polskiemu czytelnikowi. Podkreśla organiczną jedność życia i twórczości pisarza, dla którego „pisać” i „żyć” było niemal tym samym.

Tibor Mészáros (ur. 1965) – bibliograf, bibliotekarz, muzealnik i historyk literatury, kustosz wystaw, opiekun dziedzictwa Sándora Máraiego w Muzeum Literatury im. Petőfiiego w Budapeszcie, w którego zbiorach znajduje się bogata kolekcja rękopisów i pamiątek autora *Żaru*. Głównym obszarem jego badań jest biografia, spuścizna, dzieła i relacje pisarza z Kassy (obecnie Koszyce), któremu poświęcił liczne publikacje książkowe i artykuły. W wyniku jego prac redakcyjnych i badawczych ukazało się m.in. najpełniejsze jak dotąd węgierskie wydanie dziennika Sándora Máraiego.

Od roku 2000 Czytelnik jest wydawcą utworów Sándora Máraiego po polsku. Począwszy od poczytnego i tłumaczonego na wiele języków *Żaru*, ukazało się dotychczas ponad trzydzieści tytułów.

